

УДК 330.142:656.2

О. В. Дикань,
к. е. н., доцент, доцент кафедри "Менеджмент і адміністрування",
Український державний університет залізничного транспорту, м. Харків

ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

O. Dykan,
Associate Professor, Ph.D., assistant professor of the Department "Management and administration",
Ukrainian State University of Railway Transport, Kharkiv

DETERMINANTS OF DEVELOPMENT OF INTELLECTUAL CAPITAL OF INDUSTRIAL ENTERPRISES OF RAILWAY TRANSPORT

У статті досліджено зміст інтелектуального капіталу промислових підприємств залізничного транспорту та розкрито його специфіку і відтворювальні фази. Визначено детермінанти, що впливають на складові інтелектуального капіталу промислових підприємств залізничного транспорту та удосконалено класифікацію чинників формування системи управління інтелектуальним капіталом таких підприємств шляхом виділення чинників на макро-, мезо- та мікрорівнях економіки. На макрорівні виділено чинники науково-технічного прогресу, соціально-культурні, економічні, політично-правові та інтеграційні чинники. На мезорівні розкрито чинники, які формуються під впливом таких зацікавлених груп, як споживачі, конкуренти, регіональні органи влади та інші зацікавлені особи. На мікрорівні визначено кадрові, організаційно-управлінські, техніко-технологічні, фінансово-економічні та маркетингові чинники. Врахування зазначених чинників є основою формування дієвої системи управління інтелектуальним капіталом промислових підприємств залізничного транспорту.

The article investigates the content of intellectual capital of industrial enterprises of railway transport and reveals its specificity and reproductive phase. Identified determinants influencing the components of intellectual capital of industrial enterprises of railway transport and improved classification of factors of formation of system of management of intellectual capital to such enterprises through the allocation of factors at the macro, meso and micro levels of the economy. At the macro level the factors of scientific and technological progress, socio-cultural, economic, political, legal, and integration factors. At the meso level reveals the factors that are influenced by such groups as customers, competitors, regional authorities and other stakeholders. At the micro level, identified personnel, organizational, managerial, technical-technological, financial-economic and marketing factors. The consideration of these factors is the basis of formation of effective system of management of intellectual capital of industrial enterprises of railway transport.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, знання, управління, детермінанти, підприємство, залізничний транспорт, систематизація.

Key words: intellectual capital, knowledge management, determinants, enterprise, railway transportation, classification.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У наш час економіка вступила в таку фазу свого розвитку, коли інтелектуальний капітал стає стратегічним ресурсом і ключовою конку-

рентною перевагою підприємств. У зв'язку з цим для промислових підприємств залізничного транспорту, які опинилися у вкрай тяжких умовах господарювання через втрату тради-

ційних ринків збуту, нагальною проблемою стало формування і використання технічних, економічних, виробничих та інших видів знань, сукупність яких утворює їх інтелектуальний капітал. Ефективно організовані та належним чином керовані процеси створення, накопичення, зберігання, поширення і використання інтелектуального капіталу утворюють базу для формування довгострокових конкурентних переваг промислових підприємств залізничного транспорту, забезпечення їх конкурентоспроможності і стійкого розвитку. Для результативного управління інтелектуальним капіталом на рівні промислових підприємств залізничного транспорту необхідно вивчити детермінанти, що впливають на процеси його розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні та практичні аспекти розвитку інтелектуального капіталу є предметом дослідження таких вчених, як: Д. Белл [1], М. Армстронг [2], В. Базилевич [3], Д. Даффі [4], В. Геєць [5], Е. Брукінг [6], Т. Стюарт [7], О. Кендюхов [8], Н. Кельчевська, І. Черненко [9], Ю. Богоявленська, А. Суходольська [10], Б. Саліхов [11] та інших.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Поряд з значним вкладом науковців у вирішення проблематики розвитку інтелектуального капіталу підприємств питання управління інтелектуальним капіталом вітчизняних підприємств потребують поглибленого вивчення, зокрема актуальним є дослідження чинників, що впливають на формування інтелектуального капіталу промислових підприємств залізничного транспорту задля забезпечення ефективного управління ним.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розкриття змісту інтелектуального капіталу підприємств та виявлення і систематизації чинників-детермінатів, що впливають на формування інтелектуального капіталу промислових підприємств залізничного транспорту.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У наш час промислові підприємства залізничного транспорту знаходяться в надзвичайно важких умовах, їх фінансово-економічний стан значно погіршився. Так, українські вагонобудівні заводи за чотири роки скоротили ви-

пуск вантажних вагонів в 50 разів. Галузь, яка в 2000-і роки щорічно генерувала багатомільярдне надходження валюти в країну, в 2015 році практично повністю зупинилася. Основна причина — втрата російського ринку і відсутність замовлень від Укрзалізниці [12].

Досліджуючи численні внутрішні причини кризової ситуації на промислових підприємствах залізничного транспорту визначено, що найбільш серйозною загрозою для їх стійкого розвитку є неефективна інноваційно-інвестиційна діяльність, що в першу чергу, обумовлено недостатнім рівнем інтелектуального капіталу та низькою результативністю управління процесами його розвитку.

Зважаючи на те, що глибоке проникнення інтелектуального капіталу у виробництво змінює його характер, забезпечує зростання його ефективності, особливого значення набувають питання, пов'язані з дослідженням сутності інтелектуального капіталу підприємства.

Узагальнення теоретичного матеріалу щодо змістовного наповнення категорії "інтелектуальний капітал" дозволяє виділити наступні напрямки у формулюванні визначення даного поняття: компонентний — у рамках якого увага фокусується на структурних елементах представленого капіталу; функціональний — основною ознакою та характеристикою якого є напрями та особливості використання інтелектуального капіталу; цілеорієнтований — де важливого значення набуває мета використання капіталу на підприємстві; комплексний — у рамках якого узагальнюються ознаки і характеристики попередніх трьох підходів та увага фокусується на системності визначення.

З позицій комплексного підходу А. Макаров розглядає інтелектуальний капітал як сукупність ресурсів підприємства, які мають нематеріальну природу, використаних для створення вартості, в тому числі юридичні, які не належать підприємству [13]. З точки зору Г. Назарової, інтелектуальний капітал — це сума знань працівників підприємства, яка забезпечує його конкурентоспроможність, займає важливе значення у процесі розробки стратегії розвитку й певної стратегії управління персоналом, і складається із людського, структурного і клієнтського капіталів [14]. В контексті комплексного підходу І. Іванюк інтелектуальний капітал розкриває через сукупність таких складових, як: інтелектуальний потенціал (людський капітал); інтелектуальна власність або інтелектуальна активність (структурний капітал); ринкові та інфраструктурні активи (клієнтський капітал). Автор засвідчує, що "сутність

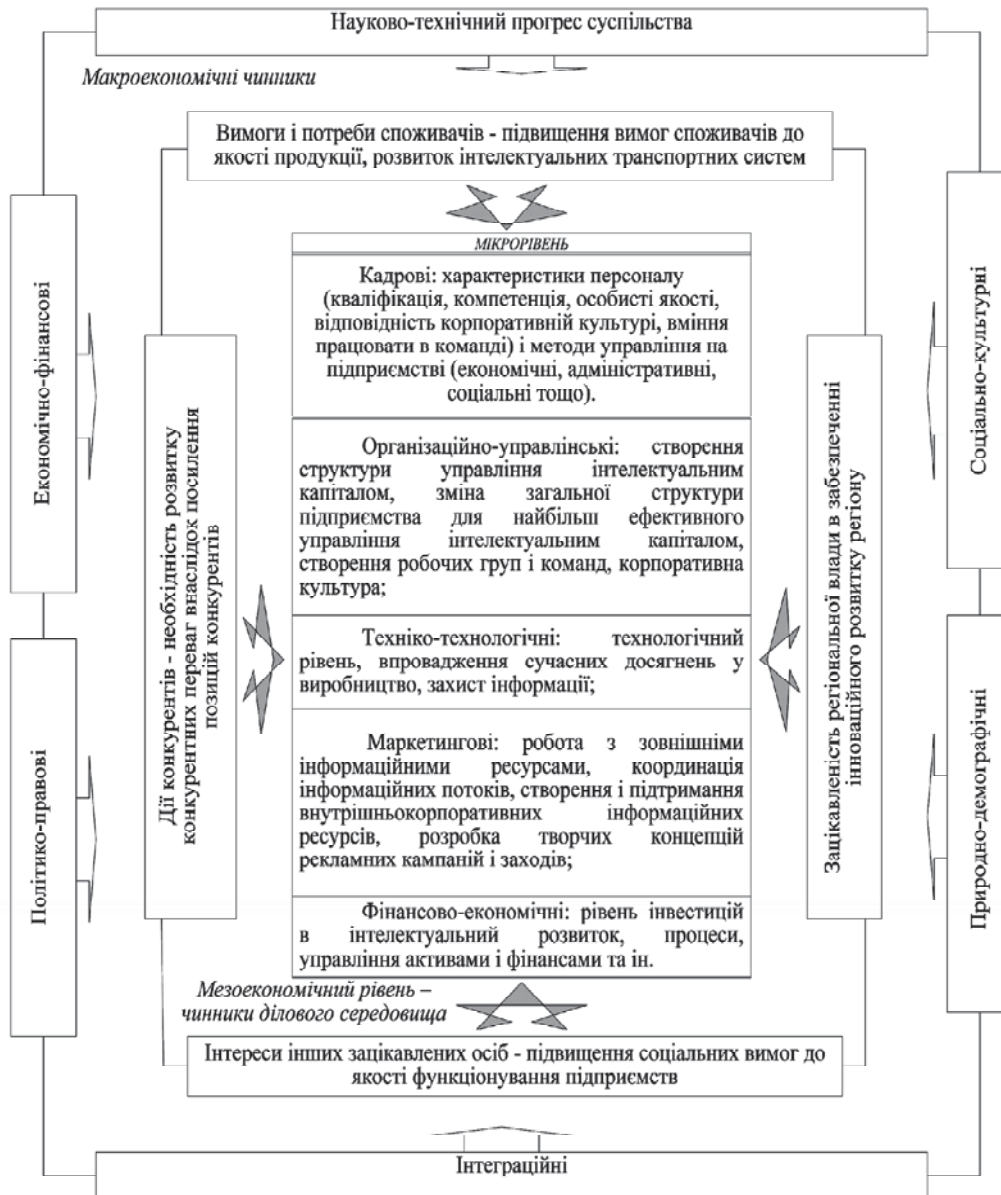

Рис. 1. Детермінанти розвитку інтелектуального капіталу промислових підприємств залізничного транспорту

інтелектуального капіталу як економічної категорії можна визначити як систему економічних відносин, що виникають на рівні індивідуального відтворення капіталу між суб'єктами господарювання з приводу виробництва, обміну, розподілу і споживання інтелектуального продукту" [15, с. 12].

В.Б. Саліхов [11] враховує, що джерелом інтелектуального капіталу є знання як свідомо і цілеспрямовано актуалізована, узагальнена, систематизована, структурована і скоординована інформація, і зауважує на те, що при додаванні до наведеного визначення таких характеристик, як "творчість" і "ноосферність", виникає інтелектуальне знання. Дотримуючись комплексного підходу він розкриває зміст еконо-

мічної категорії "інтелектуальний капітал підприємства" як систему капіталізованих інтелектуальних знань, творче використання яких забезпечує виробництво нових інтелектуальних благ та отримання відповідних доходів.

Відтворювальні фази інтелектуального капіталу відображають процеси створення, актуалізації, капіталізації та комерціалізації знання. Актуалізація та подальша капіталізація знань забезпечує розширене відтворення життєвих благ на основі поглибленої переробки колишнього, і навіть скорочення обсягу речовини природи.

Специфіка інтелектуального капіталу полягає в тому, що його носієм є людина. Від його культурного рівня і освіти, мотивації та уста-

новок, рішень і дій залежить не тільки актуалізація інтелектуальних знань, але і їх трансформація в капітальну цінність, а також сам творчий процес. Людина приводить у рух "свої знання", організує і керує творчим процесом, встановлює відповідну спрямованість і наповнює певним змістом. Ця обставина виявляє вихідну особливість інтелектуального капіталу: в системі єдиного творчого капіталу він є базисним, інтегруючим.

Істотними ознаками інтелектуального капіталу є такі:

- базування насамперед на інтелектуальних властивостях індивідів;
- накопичуваність;
- наявність майбутніх економічних вигод у вигляді майбутніх надходжень від інтелектуального капіталу як економічного ресурсу та збільшення майбутніх надходжень від інших ресурсів (праця, капітал, земля, підприємницькі здібності) в результаті функціонування інтелектуального капіталу;
- наявність капітальних і стійких технологічних, фінансових, конкурентних та інших видів переваг у результаті використання елементів інтелектуального капіталу.

Інтелектуальний капітал промислових підприємств залізничного транспорту формується і використовується під впливом множини чинників, які визначають специфіку його стану, розвитку та відтворення, і мають різний рівень впливу в залежності від внутрішньої структури та особливостей його застосування. Враховуючи специфіку промислових підприємств залізничного транспорту чинники впливу на їх інтелектуальний капітал розкрито на макро, мезо і мікрорівні (рис. 1).

Так, на макрорівні істотний вплив на інтелектуальний капітал промислових підприємств залізничного транспорту здійснюють такі чинники:

1. Науково-технічний прогрес суспільства, який визначається:

- збільшенням кількості результатів інтелектуальної діяльності;
- появою нових, раніше не існуючих наукових розробок в різних галузях знань;
- "стрибком" науково-технічного прогресу, що дає моментальний комерційний ефект;
- формуванням і швидким розвитком віртуального простору шляхом об'єднання комп'ютерних мереж, створенням інтернет-простору, що забезпечує нові можливості в сфері отримання, обміну і виробництва нових знань;

— можливістю проведення науково-дослідницької діяльності невеликими групами спеціалістів з отриманням значних результатів для науки та економіки.

2. Економічно-фінансові:

— підвищення витрачання фінансових ресурсів на створення і отримання об'єктів інтелектуальної власності;

— зростання вартості нематеріальних активів порівняно з матеріальною складовою у виробництві товарів і послуг;

— формування нового ресурсу в господарській діяльності — інтелектуального капіталу і створення у зв'язку з цим нового швидко зростаючого сектора економіки — інформаційного;

— поява нової стратегії конкурентної боротьби, заснованої на змаганні "інтелектуальних капіталів підприємств";

— поява глобальних інформаційних мереж викликало зміна характеру економічних відносин між господарюючими суб'єктами, розвиток нових структурних елементів в економіці;

— розвиток ринку об'єктів інтелектуальної власності, а також законодавства щодо захисту цих об'єктів;

— диференціація індивідуальних потреб, перехід на нові способи господарювання, які дозволяють задовольнити запити кожного конкретного клієнта.

3. Соціально-культурні чинники, що включають:

— підвищення рівня і якості життя населення;

— підвищення рівня освіти суспільства, впливає на формування інтелектуального потенціалу людства;

— збільшення динаміки і швидкості змін, що відбуваються в економічному середовищі, що призвело до перебудови світогляду суспільства, формування нових цінностей та здібностей;

— посилення влади інтелектуальної еліти, що володіє значним обсягом інформації і знань;

— зростання ролі засобів масової інформації в управлінні свідомістю і поведінкою населення;

— підвищення значущості інтелектуальних потреб суспільства і можливості їх задоволення;

— незатребуваність на ринку праці індивідів, не здатних отримувати нові знання і набувати нові навички та вміння, опановувати нові продукти.

4. Політико-правові, до складу яких входять:

— вдосконалення державної політики у сфері розвитку інтелектуального капіталу — вибір пріоритетних напрямків розвитку науки і техніки, удосконалення національного законодавства у сфері захисту прав інтелектуальної власності;

— сприяння у розвитку інтелектуальної інфраструктури;

— вдосконалення державної політики у сфері соціального та людського розвитку.

5. Природно-демографічні:

— чисельність, структура населення та характеристика процесів його приросту;

— екологічна обстановка.

6. Інтеграційні:

— розвиток міжнародного співробітництва;

— формування міжнародних транспортно-логістичних систем товаро і пасажироруху.

На мезорівні найважливішими чинниками, що впливають на розвиток інтелектуального капіталу промислових підприємств залізничного транспорту є такі:

1. Вимоги і потреби споживачів — підвищення вимог споживачів до якості продукції, розвиток інтелектуальних транспортних систем;

2. Дії конкурентів — необхідність розвитку конкурентних переваг внаслідок посилення позицій конкурентів;

3. Зацікавленість регіональної влади в забезпеченні інноваційного розвитку регіону;

4. Інтереси інших зацікавлених осіб — підвищення соціальних вимог до якості функціонування підприємств.

На рівні промислових підприємств залізничного транспорту детермінантами розвитку інтелектуального капіталу є:

1. Кадрові: характеристики персоналу (кваліфікація, компетенція, особисті якості, відповідність корпоративній культурі, вміння працювати в команді) і методи управління на підприємстві (економічні, адміністративні, соціальні тощо).

2. Організаційно-управлінські: створення структури управління інтелектуальним капіталом, зміна загальної структури підприємства для найбільш ефективного управління інтелектуальним капіталом, створення робочих груп і команд, корпоративна культура.

3. Техніко-технологічні: технологічний рівень, впровадження сучасних досягнень у виробництво, захист інформації.

4. Маркетингові: робота з зовнішніми інформаційними ресурсами, координація інформаційних потоків, створення і підтримання

внутрішньокорпоративних інформаційних ресурсів, розробка творчих концепцій рекламних кампаній і заходів

5. Фінансово-економічні: рівень інвестицій в інтелектуальний розвиток, процеси, управління активами і фінансами та ін.

ВИСНОВКИ

Таким чином, досліджено підходи щодо визначення сутності інтелектуального капіталу підприємства і зроблено висновок про поширення комплексного підходу, який розкриває інтелектуальний капітал як систему капіталізованих інтелектуальних знань, творче використання яких забезпечує виробництво нових інтелектуальних благ та отримання відповідних доходів. На основі системного розгляду детермінант, що впливають на складові інтелектуального капіталу підприємств промислових підприємств залізничного транспорту удосконалено класифікацію чинників формування системи управління інтелектуальним капіталом таких підприємств шляхом виділення факторів на макро-, мезо- і мікрорівнях економіки.

Література:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл; пер. с англ. — М.: Academia, 1999. — 786 с.

2. Армстронг М. Практика управления человеческими ресурсами / М. Армстронг. — 8-е изд. — СПб.: Изд-во Питер, 2008. — 832 с.

3. Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність: підручник / В. Д. Базилевич. — 2 вид. — К.: Знання, 2008. — 431 с.

4. Даффи Д. Человеческий капитал [Электронный ресурс] / Д. Даффи // "Директор ИС". — 2000. — № 6. — Режим доступа: <http://www.ospr.ru/cio/2000/06/023.htm>

5. Геєць В. Економіка знань та перспективи її розвитку для України / В. Геєць // НАН України. Ін-т екон. прогнозів. — К., 2005. — 426 с.

6. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал: ключ к успеху в новом тысячелетии / Э. Брукинг. — СПб.: Наука, 2001. — 288 с.

7. Стюарт Томас А. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций / Т. Стюарт; Пер. с англ. В. Ноздриной. — М.: Поколение, 2007. — 368 с.

8. Кендюхов О. В. Інтелектуальний капітал підприємства: методологія формування механізму управління: монографія / О. В. Кендюхов / НАН України Інститут економіки промисловості; ДонУЕП. — Донецьк: ДонУЕП, 2006. — 307 с.

9. Кельчевская Н.Р. Управление интеллектуальным капиталом промышленного предприятия: учебное пособие / Н.Р. Кельчевская, И.М. Черненко. — Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2014. — 196 с.

10. Богоявленська Ю.В. Структурний підхід до процесу управління інтелектуальним капіталом [Електронний ресурс] / Ю.В. Богоявленська, А.С. Суходольська // Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". — 2013. — № 85. — Режим доступу: http://economy.kpi.ua/files/files/41_kpi_2013.doc

11. Салихов Б.В. Интеллектуальный капитал организации: сущность, структура и основы управления / Б.В. Салихов. — М.: Издательско-торговая корпорация "Дашков и Ко", 2008. — 156 с.

12. Под откос. Как Украина потеряла вагоностроение [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://biz.liga.net/all/transport/stati/3228646-pod-otkos-kak-ukraina-poteryala-vagonostroitelnuyu-otrasl.htm>

13. Макаров А.М. Измерение интеллектуального капитала организации [Электронный ресурс] / А.М. Макаров // Сб. Института экономики и управления Удмуртского государственного университета. — 2004. — Режим доступа: <http://makarov.udm.ru/ic>

14. Назарова Г.В. Креативний підхід до управління персоналом у формуванні інтелектуального капіталу підприємства / Г.В. Назарова // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії: Збірник наукових праць. — 2009. — № 2 (16). — С. 213—216.

15. Иванюк И.А. Воспроизводство интеллектуального капитала в современных маркетинг-системах: монография / И.А. Иванюк. — Волгоград: Политехник, 2003. — 156 с.

References:

1. Bell, D. (1999), Grjadushhee postindustrial'noe obshchestvo. Opyt social'nogo prognozirovaniya [Future post-industrial society. Experience of social forecasting], Academia, Moscow, Russia.

2. Armstrong, M. (2008), Praktika upravleniya chelovecheskimi resursami [The practice of human resource management], 8nd ed, Peter, Saint-Petersburg, Russia.

3. Bazilevich, V. D. (2008) Intelektual'na vlasnist' [The intellectual property], 2nd ed, Knowledge, Kyiv, Ukraine.

4. Duffy, D. (2000), "Human capital", "Direktor IS". [Online], vol. 6, available at: <http://www.osp.ru/cio/2000/06/023.htm>

5. Heyets, V. (2005), Ekonomika znan' ta perspektivy ii rozvytku dlia Ukrainy [Knowledge economy and its prospects for Ukraine], National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

6. Brooking, E. (2001), Intellektual'nyj kapital: kljuch k uspehu v novom tysjacheletii [Intellectual capital: key to success in the new Millennium], Peter, Saint-Petersburg, Russia.

7. Stewart, Thomas A. (2007), Intellektual'nyj kapital. Novyj istochnik bogatstva organizacij [Intellectual capital. The new wealth of organizations], Generation, Moscow, Russia.

8. Kendyuhov, A.V. (2006), Intelektual'nyj kapital pidpriemstva: metodolohiia formuvannia mekhanizmu upravlinnia [Intellectual capital of the enterprise: methodology of formation mechanism of], Donop, Donetsk, Ukraine.

9. Keltchewsky, N. G. (2014), Upravlenie intellektual'nym kapitalom promyshlennogo predpriyatija [The management of intellectual capital of industrial enterprise], Izd-vo Ural. University, Ekaterinburg, Russia.

10. Bogoyavlenskiy, Y.V. and Sukhodolskaya, A.S. (2013), "A structural approach to the process of intellectual capital management", Ekonomichnyj visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyiv's'kyj politekhnichnyj instytut", [Online], vol. 85, available at: http://economy.kpi.ua/files/files/41_kpi_2013.doc

11. Salikhov, B.V. (2008), Intellektual'nyj kapital organizacii: sushhnost', struktura i osnovy upravlenija [The intellectual capital of the organization: essence, structure and fundamentals of management], Publishing and trading Corporation "Dashkov and Co", Moscow, Russia.

12. League business (2016), "Derailed. How Ukraine lost the railcar", available at: <http://biz.liga.net/all/transport/stati/3228646-pod-otkos-kak-ukraina-poteryala-vagonostroitelnuyu-otrasl.htm> (28.01.2016 08:34).

13. Makarov, A.M. (2004), "The measurement of intellectual capital of the organization", Sbornik Instituta jekonomiki i upravlenija Udmurtskogo gosuniversiteta, [Online], available at: <http://makarov.udm.ru/ic>

14. Nazarova, G.V. (2009), "A creative approach to human resource management in the formation of intellectual capital of enterprise", Visnyk Donbas'koi derzhavnoi mashynobudivnoi akademii, vol. 2 (16), pp. 213—216.

15. Ivaniuk, I.A. (2003), Vosproizvodstvo intellektual'nogo kapitala v sovremennyh marketing-sistemah [Intellectual capital reproduction in modern marketing systems], Polytechnic, Volgograd, Russia.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2016 р.